

Tarihsel Süreçte Sivil Toplum

Civil Society in the Historical Process

Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER*

Öz

Sivil toplumun ortaya çıkması, devlet alanını etkilemesi, sivil alanda belirlenen ihtiyaçların devletin düzenlemelerinde kendini bulabilmesi uzun ve karmaşık bir tarihsel sürecin ürünüdür. Tarihsel süreç içinde toplumsal sorunların değişmesi devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkide tarafların rollerinin de farklılaşmasına yol açmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren gündelik söyleme hızla nüfuz eden ve herkesin diline yerleşen 'sivil toplum' kavramı, aslında felsefe ve siyaset tarihinde köklü bir geçmişi olan ve farklı tartışmalara yol açan bir içeriğe sahip olup her dönemde bu kavrama farklı anlamlar yüklenmiştir. Tarihsel süreçte sivil toplumun geçirdiği aşamalara bakıldığında tüm düşünürlerin sivil toplum kavramını kendi ideallerindeki toplum modelini yakalamak üzere tanımladıkları görülmektedir. 18. yüzyılın ortalarına kadar devlet ile sivil toplum arasında bir ayırım görülmezken sonraki dönemlerde devlet eksenli siyasal düşünce taraftarları ve birey eksenli siyasal düşünce taraflarınca kavrama yüklenen anlamlarda farklılık görüldüğü tespit edilmiştir. Kavramın düşünce tarihindeki dönüşümü meselesinde, onun öncelikle sosyal sözleşmecî düşünürler tarafından, doğa halinin karşıtı olarak ele alındığı ve siyasi toplumla özdeş kılındığı görülmektedir. Kapitalist uygulamaların yoğunluk kazanması, mülk sahipleri arasındaki ilişkilerin artması ve pazar mekanizmasının gelişmesi sonucu, bu özdeşlik yerini sivil toplum-devlet düalizmine bırakmış ve sivil toplum-devlet ayırımındaki devlete karşı düşüncenin zayıfladığı dönem sonrası Tocqueville'nin çözümlenmeleri ile devletin ancak sivil toplum sayesinde sınırlandırılabilceği ve bu bağlamda sivil toplum örgütlerinin tampon işlevi göreyerek bireyi devlete karşı koruduğu, özgürlüğün ve özerkliğin garantisi olduğu tespitine ulaşılmıştır. Dolayısıyla, sivil toplumu anlamak, onun siyasal düşünce tarihindeki farklı anlamları ve içerikleri üzerine bir incelemeyi zorunlu kılmaktadır.

Anahtar sözcük: Sivil toplum, demokrasi, siyasi toplum, sosyal sözleşme, düalizm

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, mgozubuyuk@hotmail.com

Abstract

The emergence of civil society, its impact on the state, the inclusion of their needs in the state's regulations are the outcomes of a long and complex historical process. In the historical process, the changing social problems lead to the diversification of roles between the state and the civil society. The concept of civil society that has penetrated into daily discourse and become common since 1990's, indeed has a long history in the history of philosophy and politics. Different meanings are attributed to this concept during different periods. At each period, this concept had different meanings. It is seen that all thinkers identified this concept according to their ideal society model. Until the mid. 18.th century there was no identification of difference between the state and public, however, in the following periods it is observed that different meaning have been ascribed to the concept of civil society by the supporters of political thought centered state axis and supporters of political thought centered individual axis. With the transformation of the concept in the history of thought is taken into consideration, it is observed that the social contract thinkers took it as opposed to natural situation and consider it synonymous with political society. As a result of the intensification of the capitalist practices, increasing relationships among the property owners and the development of market mechanisms, this identity has left its place to the civil society-state dualism. After the period following the weakening of the civil society-state distinction the idea of state in. Though the analysis of Tocqueville, it is concluded that the state can be limited only by the civil society and within this context, the civil society organisations serve as a means to protect the individual against the state and they guarantee freedom and autonomy. Therefore, to understand the civil society, an examination of different meanings and context in its history of political thought is required.

Keywords: Civil society, democracy, political society, social contract, dualism

Giriş

İlk kez Locke tarafından 1690'da kullanılan sivil toplum kavramı, Tocqueville'in demokrasi çözümlerine kadar gündemde kalmış, o dönemden (1850'lerden itibaren) Doğu Avrupa'da Sovyet tipi siyasal sistemleri demokratikleştirme kampanyalarında yeniden ortaya çıktığı 1970'lere kadar görülen uzun sessizliğin ardından tekrar önem kazanmıştır (Erdoğan, 1998a, s.205). Sivil toplumla ilgili tartışmaların yeniden gündeme gelmesinde Doğu Blok'undaki rejimlerin çökmesinin ardından başlayan yeni siyasal arayışların belirgin bir rolü bulunduğu açıktır. Öyleki, Eski Sovyet Blokundan ayrılanlar tarafından kurulan yeni demokrasilerin ilk görevi sivil toplumu oluşturan örgütsel yapıları yeniden tesis etmek olmuştur.

Bunun yanında, modern toplumun başlangıcındaki ilk sivil toplum tartışmalarında sivil toplum, demokrasiyle beraber düşünülmemesine rağmen bugün sivil toplumla demokrasi beraber düşünülmektedir. Öyleki bugün sivil toplum tartışılırken, sivil toplumun öneminden ve dünyadaki sorunlarından konuşurken, "sivil toplum nasıl daha sağlıklı ve işlevsel hale getirilir" sorusu sorulurken, hep bir demokrasi referansına gidilmektedir. Bu bağlamda, sivil toplum, devlete karşı otoriter veya askeri rejimden kurtulmanın ve demokrasiye geçmenin en önemli aracı olarak düşünülmekte; yani pazara veya bireye

referansta değil, doğrudan demokrasiye referansta, otoriter rejimlerden demokratik rejimlere geçme bağlamında ele alınmaktadır.

Dolayısıyla, sivil toplum ve demokrasi arasındaki ilişki birbirini gerektiren bir ilişkidir. Sık sık gündeme geldiği gibi halkın yönetime katılması için gereken mekanizmaların çeşitlenmesi ve etkililiğinin artması demokrasinin de işlerliğini oluşturacaktır. Bu sebeple sivil toplum kavramı ve sivil toplum kuruluşları demokrasi tartışmalarının neredeyse vazgeçilmez haline gelmiştir. Özellikle temsili demokrasi krizinin konuşulduğu bu günlerde demokrasinin derinleştirilmesi için sivil topluma ihtiyaç gittikçe artmaktadır. Bunun yanı sıra, yalnızca demokratik bir devletin, demokratik bir sivil toplum yaratabileceği, yalnızca demokratik bir sivil toplumun da, demokratik bir devletin sürmesini sağlayabileceği inancı yaygınlaşmıştır (Akpınar, 1997, s.62).

Bu kapsamda, sivil toplumun ortaya çıkması demokrasinin olmazsa olmaz bir önkoşulu olarak görülmektedir. Diğer bir koşul, onun demokrasiye yol açacak ve sivil özgürlükleri yaşatacak, müesseseleştirecek bir güç teşkil etmesi için devletin de sosyo-politik ve hukuki biçiminin sivil toplumun gelişmesine cevaz veren, hatta onu pekiştiren türden olmasıdır (Azaklı, 1997, s.229). Bu çerçevede, sivil toplumun tarihsel süreç içerisindeki varlığını ve hangi aşamalardan geçtiğini ortaya koymak, demokrasi ile birlikteliğine dikkat çekmek ve son olarak sivil toplum anlayışının demokratikleşmeye katkısını gözler önüne sermek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Kavramın geçirdiği dönüşümler ve edindiği anlamlar dönemsel farklılıklar, hatta karşıtlıklar sergilemektedir. Klasik siyasal düşünceler tarihinde sivil toplumu devlete gönderme yaparak kavramsallaştırmaya pek sık rastlanmaktadır. Bobbio bir çalışmasında sivil toplum kavramsallaştırmalarını devlete referansla: Devlet-öncesi, devlet-karşıtı ve devlet sonrası şeklinde tasnif eder. Kabaca, birincisi, henüz devlet olmama durumu ve onun önkoşulu durumundaki sivil topluma; ikincisi devletin bir antitezi, ona bir alternatif olarak sivil topluma; üçüncüsü de devletin çözülüşü ve sönmülenişinin koşulu olarak sivil topluma gönderme yapar (Kurtuluş, Küçükural, Uğraş, Akşit 2005, s. 220).

Keane John'a atıfla Sarıbay da (1998a, s. 28), tarihsel gelişim sürecini göz önünde alarak sivil toplum kavramını dört evrede incelemenin mümkün olabileceğini söylemekte ve her bir evrede bu kavrama yüklenen anlamın devlete referansla farklı şekillerde tasnif edildiğini vurgulamaktadır: Sivil toplumun geçirdiği ilk aşama bir devletin üyesi olmakla özdeşleşen anlamından kurtulmasıdır. İkinci aşama, sivil toplum içindeki bağımsız toplulukların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşrutiye kazanmasına tekabül eder. Üçüncü aşama, sivil toplumun içerdiği özgürlüğün toplumsal çatışmaların kaynağı, devlet müdahalesinin bu çatışmaları önleyici faktör sayıldığı bir anlayışı yansıtır. Son aşama ise, üçüncü aşamaya tepki olarak, devlet müdahalesinin sivil toplumu yavaş yavaş boğacağından korkulmaya başladığı noktayı ifade eder (Tosun, 2001, s.31).

Tarihsel Süreçte Sivil Toplum

18. yüzyılın ortalarına kadar devlet ile sivil toplum arasında bir ayırım yoktu. Sivil toplum ile devleti özdeş gören bu anlayışı Aristo'ya kadar götürmek mümkündür. Aris-

to tarafından siyasal toplumu belirtmek için kullanılan “politike koinonia” da yasalarla belirlenmiş kurallar sistemi içindeki özgür ve eşit (kabul edilen) yurttaşların siyasal toplumu, ahlaki bir kamu olarak tanımlanır (Keane, 1993a, s.47–48). Zira o dönemlerde “bir sivil toplumun üyesi olmak demek devletin bir üyesi olmak dolayısıyla da onun yasalarına uygun ve diğer üyelere zarar vermeyecek biçimde davranma yükümlülüğü altında olmak demektir (Keane, 1993a, s. 31). Adalet, özel mülkiyet ve yasanın üstünlüğü gibi değerleri savunan Aristo, devletin tanrısal bir boyut taşıdığını ve bu devletin yüce amaçları doğrultusunda gerekirse aile başta olmak üzere bütün özel/mahrem alanlara müdahale ederek mükemmel bir devlet yaratılması gereğinin altını çizmekteydi. Bu literatürde birey, aile, toplum, mahrem hayatı yoktu. Devlet vardı ve devlet herşeydi, her yerde idi. (Çaha, 2000c, s. 67) Dolayısıyla, tüm siteyi saran siyasal toplum olarak kabul edilen sivil toplum, devletten ayrı ve/veya ona karşıt bir alanı tanımlamaktan uzaktır (Keane, 1993a, s. 31).

Helenist kültürle birlikte Kniklerin kapalı Antik Yunan düşüncesinde açtıkları gediklerin üzerinde “bireyi” merkeze alan Epikürçülük ve Stoacılık gibi iki sistemli felsefi akım ortaya çıkmıştır. Bu iki felsefenin insanlığa kazandırdığı temel düşünceye bakıldığında şu hususlarla karşılaşılmaktadır: Birey, altında bulunduğu siyasal otoritenin zorunlu bir kölesi değil; aksine devlete yön veren, onun üstüne çıkan, hayattaki en kıymetli varlıktır. Birey için aslolan şey kendini feda edeceği bir kamusal otorite değil, aksine kamusal otoriteyi kendi hizmetine sokarak mutluluğunu tesis etmesidir. Birey-devlet ilişkisinde merkezi konum Antik Yunan düşüncesinde ortaya konduğu gibi devlete değil, bireye aittir (Çaha, 2000c, s.71). Kısaca, Antik Yunan düşüncesinde tanrısal bir amaç olarak ortaya konan devlet, Stoacı öğretilerde insan zaafının bir ürünü olarak ortaya çıkmaktaydı. 16. yüzyıla gelindiğinde bir yandan seküler bir yandan da ulus-devlet anlayışını başlatan Machiavelli düşünce tarihinde yeni bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu anlayış 17. yüzyılda Hobbes ile 19. yüzyılda Hegel tarafından sürdürülmüştür. Epikürçü ve Stoacıların herşeyi bireye indirgeyen düşüncesinin aksine, bu düşünürler devleti ve devleti oluşturan ulus (beşeri kaynak), egemenlik, pozitif hukuk ve kapalı teritorya gibi hususları ön plana çıkardılar. Bu kavramlar üzerinde devletin yüce varlığı karşısında basit bir araç haline getirdiler (Çaha, 2000c, s.73). Hegel geriye dönerek adeta Aristo’yla bağ kurarak aynen onun kabul ettiği gibi tarihin ruhunun aşkın bir devlete gebe olduğunu ve zaten amacının da bu olduğunu ileri sürdü (Çaha, 2000c, s.73).

On yedinci yüzyıl boyunca toprak, emek ve sermayenin ticarileşmesi, pazar ekonomisindeki genişleme ve yeni keşifler ile İngiliz ve Amerikan devrimleri etrafındaki gelişmeler mevcut siyasal düzen ve otoritenin sorgulanmasını getirmiştir. On yedinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde Batı geleneksel siyasal literatüründe yer alan Tanrı, kral, devlet, birey, kadın, erkek gibi kavramlar masaya tek tek yatırılmış ve içerikleri yeniden doldurulmaya çalışılmıştır (Çaha, 1996a, s.188).

On yedinci yüzyıl sonrasında itibaren sivil toplum-devlet ayırımına dayalı yeni siyasal düşünceye ilişkin temel taşlar devlet-eksensiz N.Machiavelli, J.Bodin, T.Hobbes, J.J.

Rousseau ve G.W. F Hegel gibi düşünürler¹ ile birey-eksenli siyasal düşünce tarafında yer alan A.Smith, J.S.Mill ve F.Hayek gibi düşünürlerce şekillenmektedir. Bununla birlikte kavram 18. ve 19. yüzyıllara gelindiğinde yeni anlamlar kazanmaya başlamıştır (Azaklı, 1999, s.235).

Keane'ye göre (1993a, s. 49) *birinci aşamada*, sivil toplum devletin varlığını meşru- laştıran bir araç iken devlette sivil toplum içerisindeki bağımsız toplumların gelişmesine yardımcı olan bir araç olarak ortaya konmuştur. Keane'nin bu görüşünü destekleyen birçok isim bulunmakla beraber bu aşamada Hobbes ile Rousseau'nun görüşlerine yer verilmiştir.

Aristo'yu izleyen toplumsal sözleşme geleneği düşünürlerinden mutlak otoriteyi bireyin rızasına dayandıran düşünür Hobbes'un modelinde sivil toplum kavramının an- laşılabilmesi için devlet kavramının ve onun kapladığı alanın, ortaya çıkışını anlamak gerekmektedir. Ona göre devlet, doğal devletin antitezi olarak özgür ve eşit (varsayılan) bireylerin kurduğu "societas naturalis" tir (Tosun, 2001, s.33). Hobbes ünlü eseri "Dev" de (Leviathan) bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade eder:

"İnsanlık durumu, herkesin herkese savaşı durumudur. Bu durumda herkes kendi aklıyla yönetilir ve kendi yaşamını düşmana korumakta herşeyi kullar... Herkesin herşey üstündeki bu doğal hakkı devam ettiği sürece; ne kadar güçlü, ne kadar akıllı ya da başka ne olursa olsun hiçbir kimse için, doğanın olağan olarak insanların canlı kalmalarına izin verdiği zaman boyunca yaşamak konusunda güvenlik olmaz" (Hobbes, 1995, s.121).

İşte bu doğal durumda Thomas Hobbes, "insan insanın kurdudur" söylemiyle insanın doğal hayatta sürekli kavga ve rekabet içinde olduğunu, dolayısıyla ölüm korkusu ve güvenlik ihtiyacı nedeniyle, bütün haklarını bir krala ya da meclise devrederek, bir toplumsal sözleşme ile kolektif otoritenin bir kişide toplanmasıyla devletin özünün oluştuğunu belirtir (Bayhan, 2005, s.150). Bu modelde sivil toplum, sonradan kurulmuş, kurumlaşmış bir toplum olup insanlar arasındaki sosyal sözleşme ile bir toplum değil bir devlet yaratır. Bir sözleşmenin ürünü olarak ortaya çıkan devleti Hobbes şu şekilde tanımlar:

"Büyük bir topluluğun birbirleriyle yaptıkları sözleşmelerle, kendilerini teker teker onun eylemlerinin yazarı saydıkları bir kimsenin, genel barış ve ortak savunmaları için uygun buldukları amaç yolunda hepsinin güç ve araçlarını kullanabilmesidir" (Hobbes, 2005, s.121).

Dolayısıyla, gücü sınırsız bir devlet karşımıza çıkmakta ve bireyin çatışmacı ve öteki için düşman niteliği taşıyan karakteri açısından devletin sivil topluma önceliği bulun-

¹ Devleti transandantal bir boyuta çıkaran düşünürler, sivil toplumu, metafiziksel, soyut ve kuşatıcı bir devlete taşıyıcı bir mekanizma olarak formüle etmişlerdir. İnsanüstü bu devlet anlayışı sınırlanamaz, kimseye hesap vermez, kimsenin etkisinde kalmaz, her tür yanlıştan masum, evrensel, rasyonel ilkelere göre işleyen ve yalnızca Tanrısal buyruklara hesap verebilecek bir anlayışa dayanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Çaha, Ö. (1997). 1980 Sonrası Türkiye'de Sivil toplum Arayışları, Yeni Türkiye: *Sivil Toplum Özel Sayısı*, 18.

maktadır (Karadağ, 2005, s.67). Hobbes, sivil toplum unsurlarını, içinde din dâhil olmak üzere devletin çatısı altında toplamaktadır. Devlet her tür yasanın da yapıcısı olduğu için artık dinsel yasaya gerek kalmayacaktır. Devlete itaat aynı zamanda Tanrı'ya tapınma görevini de ifade etmektedir. Böylece, liberal temalardan başlayıp sadece Tanrı'ya karşı sorumlu olan mutlakiyetçi bir rejime ulaşan Hobbes, farklı ve atomistik çıkarlar etrafında odaklanan çoğulcu bir toplum profilini tek kişinin şahsında eriterek sivil toplumun, bugünkü farklılık ve çeşitliliğinin bir alanı olarak önünü tıkamaktadır (Çaha,1996a, s.190).

Birinci görüşe yakın bir diğer isim J.J. Rousseau'dur. Ona göre, insan doğal hayatta mutludur. Toplum hayatı kavga ve çatışmaları içerir. İnsanlar barış içinde yaşamak ve kendi mülkiyetlerini korumak için bir araya gelir, özel çıkar ve iradelerini genel iradeye dönüştürerek toplumsal sözleşmeyi gerçekleştirir. Bireyler sözleşme karşılığında mal ve can güvenliklerini sağlamış olurlar (Bayhan, 2002, s.151). Aynı zamanda kendi rızalarıyla gerçekleştirdikleri sözleşme gereği “özel” ve “farklı” iradelerini, kuşatıcı ve kapsayıcı olan “Genel İrade”ye devrederler. Genel irade oluştuktan sonra bireyler farklılıklarını kaybederek Genel İradenin birer taşıyıcısı haline gelirler. (Çaha, 1996a, s.191). J.J Rousseau insanların ilkel halde hayvandan farklı olmadığını, içgüdüleriyle hareket ettiğini, uygarlık ve gelişmelerle birlikte aralarında bir sözleşmeyle toplumu ve devleti yeniden oluşturduklarını ve sözleşmenin olumlu bir yönde gelişmeye işaret ettiğini kabul etmekteydi. Rousseau'ya göre;

“insanlar olmayan güçleri yoktan var edemeyeceklerine ve ancak var olanları bir araya getirip kullanabileceklerine göre, kendilerini korumak için yapabilecekleri tek şey, direnişi kırabilecek bir güçler toplumu oluşturmak ve bu güçleri tek bir devitkenle devreye sokup uyumlu bir biçimde çalıştırmaktır”
(Rousseau, 1999, s.47).

Dolayısıyla, gerek Hobbes gerek Rousseau başlangıç noktası olarak bireyi, bireyin çıkar ve rızasını esas almakta, ancak sonuçta her ikisi de mutlakiyetçi, kapsayıcı bir devlet ve kamusal alana ulaşmaktadır. Diğer bir deyişle, toplumun bir araya gelerek egemenlik haklarını, oluşturdukları tek bir yetkeye devrettiklerini ileri sürmektedirler. Kısaca, birinci evrede sivil toplum kavramı, sosyal sözleşmeciler tarafından doğa halinden çıkıp siyasi otorite etrafında bir araya gelmek biçiminde tasvir edilmiştir (Akınar, 1997, s.21).

Gelişmenin *ikinci aşamasında* sivil toplum ile devleti birbirinden ayrı gören bir anlayış hâkimdir. Diğer bir deyişle, devlet ile sivil toplumu özdeş gören anlayış yerini devlet-sivil toplum dualizmine bırakmıştır. Bu evrede toplumların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşru olduğu şeklindeki çağır açıcı iddia güçlenmiştir (Keane, 1993a, s.51) ve özellikle Locke'nin düşünceleri yani sivil toplum ile devleti ayrı gören yaklaşımı etkili olmuştur. Locke, Epikürcülük ve Stoacılığı modern kavramlar ışığında modern topluma uyarlayarak bu iki akımın temel kavramlarını sistemli bir insan ve özgürlük felsefesi haline getirmiştir. O, Hobbes'tan farklı olarak gücü sınırsız olan devlet yerine sınırlı güce sahip devleti ortaya atmıştır. Onun düşüncesinde toplum, devlete önceliklidir. Doğa durumu bir özgürlük durumudur; bir başboşluk durumu değildir. Ancak, doğa du-

rumunda kamusal desteğe sahip adil bir yargıcın yokluğu ve cezaların uygulanmasında bir ölçütün bulunmaması insanları siyasal topluma geçiş için zorlamaktadır (Karadağ, 2005, s.67). Locke'a göre, doğa durumunda özgür olan bireyler, kendi mülkiyetlerini korumak için bir sözleşme gerçekleştirme ihtiyacı hisseder. Doğa durumunda özgür, eşit ve bağımsız olan bireyler, kendi rızalarıyla yaptıkları toplumsal sözleşme ile siyasal ya da sivil toplumu gerçekleştirirler. Locke'a göre iki aşamalı sözleşmeden ilki bireylerin bir araya gelerek sivil toplumu oluşturmaları, ikinci aşama ise yönetim biçimini oluşturmalarıdır. Hobbes'dan farklı olarak sivil toplum içinde sosyal gruplara önemli bir ağırlık verir (Bayhan, 2005, s.151).

Sivil toplum kavramını Locke, 17. yy. da, tabii toplumun karşıtı olarak ifade etmekteydi. Ona göre aile merkezli aşiret düzeni içinde yaşayan insanların bir araya gelerek, kendi aralarında anlaşarak oluşturdukları toplumun adı sivil toplumdur. Medeni hukukun gölgesi altında teşekkül eden bu yapının sosyal ve siyasal ayakları vardı ve bunları Locke'a göre birbirinden ayırmak imkânsızdı. Medeni bir toplum olarak sivil toplumun ikisinin bileşiminden oluşan genişçe bir anlam vardı. Sanayi toplumunun yükseldiği, feodalizmin çözüldüğü, yeni bir siyasi beraberliğin teşkil ettiği bu dönemde, sivil toplum kısaca yeni oluşan medeni topluma işaret etmekteydi (Çaha, 2000c, s. 77).

Keyman'da John Locke'a Montesquieu'ya "modern toplum nedir" diye sorulduğunda, hemen sivil topluma referans verdiklerini ve onu pazarla, burjuvayla ve öznel haklarla tanımladıklarını söylemektedir. Böyle olunca da, sivil toplumun bir burjuva toplumunun tanımlayıcı ögesi olduğu; sivil toplumla burjuva toplumunun beraber gittiği sonucuna ulaşılıyor. Buradan da sivil toplumdan konuşmanın öyle veya böyle biraz liberalizm paradigması içinde kalmayı gerektirdiğine işaret çekiyor. Keyman'a göre sivil toplum, tarihsel olarak modern toplumla, pazarla ve burjuvayla bağlantılı olarak ortaya çıkan bir kavramdır.²

Locke, henüz Siyasal Corpus'la Sivil Toplum'u birbirinden ayırmasa bile, liberal devlet-sivil toplum sorunsalının ana temasını kaba hatları ile çizmeye başlamıştır: Devlet sivil topluma müdahale etmez, onun Tabii Hal'inin bir yanıyla sürmesi için gerekli özeni gösterir ve bu kısmi Tabii Hal'i korumakla yetinir (Akal, 1995, s. 37). Kısaca, devlet-toplum ilişkisine ait kuramını sivil toplumun kendi kendini düzenleyen bir toplum olarak kurulmasının gündeme geldiği burjuvazinin yükselme çağında geliştiren Locke, Hobbes'tan farklı olarak siyasal alanın statüsünde bir değişikliğin söz konusu olduğunu, devletin rolünün mümkün olduğunca sınırlanması gerektiğini ileri sürer (Tosun, 2001, s.32). Ayrıca, Locke devlet ile sivil toplum arasında bir ayırım yaparak, devletin can ve mal güvenliğini sağlamak üzere kurulduğunu ve halkın ona verdiği güveni yerine getirmekle yükümlü olduğunu ileri sürer (Yılmaz, 1999, s.88). Locke, sivil topluma devlet karşısında otonomi kazandırmak istemiş ve bu gelişmeleri sivil burjuva toplumunun temel yasaları olarak görmüştür (Azaklı, 1999, s. 225). Ayrıca sivil toplum, bireylerin rasyonel tercihlerinin bir uzantısı olarak gelişmekte, diğer bir deyişle, bireylerin etik tercihlerinin bir sonucu olarak kamusal alanda politik boyut kazanmaktadır (Çaha, 1996a, s.191).

² Ayrıntılı bilgi için bkz: http://stk.bilgi.edu.tr/docs/keyman_std_3.pdf

Modern toplumla sivil toplumu özdeş gören Keyman, John Locke'nin yapmış olduğu tahlilde, sivil toplumla ilgili olarak sivil ve öznel haklar olduğundan bahseder. Serbest pazar+birey+sivil haklar bir araya konulduğunda zaman bunun bize modern toplumu verdiğini söyler. Modern toplumdan konuşmanın da, pazar toplumundan ve bireyden konuşmanın aynı olduğunu; ama bireyin de burjuva olarak, "homoeconomus" denilen ekonomik varlık olarak hareket etmesi ve bu bireyin de devlete karşı, iktidara karşı haklara sahip olması demek olduğunu belirtir.³ Sivil toplum düşüncesini birey ve serbest pazar kavramlarıyla ilişkilendiren Locke ve Montesquieu, sivil toplumun ortaya çıkmasında farklı tarihsel süreçlere ve olgulara ağırlık vermekle birlikte feodal dönemin sonuna doğru ortaya çıkan "öznel ya da subjektif hakların yasal temelde tanımlanması" olgusu üzerinde aynı düşüncededirler⁴.

Sivil toplumu devletten ayrı düşünen bir diğer önemli isim Thomas Paine'dir. Thomas Paine, sivil toplum ile devletin ayrı olmak bir yana köken itibariyle de farklı olduğunu belirterek toplumun bizim isteklerimizin, hükümetin (devlet olarak da okunabilir) ise bizim kötülüğümüzün ürünü olduğunu; toplumun, duygularımızı birleştirerek pozitif anlamda, hükümetin ise kötülüklerimizi sınırlayarak negatif anlamda mutluluğumuzu artırdığını ileri sürer. Bu çerçevede, biri ilişkiye girmeyi teşvik ederken, diğerleri ayrımlar yaratmaktadır. Birincisi patron iken ikincisi ise bir cezalandırıcıdır (Karadağ , 2005, s.67). Paine'ye göre;

"Bütün bireyler eşit olarak ve eşit doğal haklara sahip olarak doğarlar... Bu doğal haklar Tanrı tarafından verilmiştir ve bireylere başkalarının doğal haklarına zarar vermeden ve bunları çiğnemenen, kendi rahat ve mutlulukları için özgür ve makul bir biçimde davranma olanağı sağlamaktadır"(Keane, 1993a, s.51).

Dolayısıyla Paine, bireylerin doğal hakları ile ilgili bu görüşünden hareketle bireylerin topluma dönük doğal eğilimleri olduğunu savunur ve bu eğilimlerin bireylere karşılıklı yardım duygusu üzerine inşa edilen barışçı ve dayanışmacı ilişkileri kurma olanağı verdiğini açıklar. Ayrıca Paine, medeni yönetimler ile sivil toplumun ortaya çıkması arasında bir ilişki kurar. Medeni yönetim ile kast edilen, doğal olarak özgür ve eşit bireylerin aktif rızalarıyla güç sahibi kılınmış anayasal yönetimlerdir (Tunç ve Aktaş, 1998, s.78). Ona göre;

³ Bilgi için bkz: http://stk.bilgi.edu.tr/docs/keyman_std_3.pdf

⁴ Chatterjee, P. (1993). *The nation and its fragments*, Princeton, Princeton University Press. Sivil toplumun ortaya çıkmasında önemli olan diğer tarihsel olgular içinde önemli olanlar: (a) toplumun siyasal otoriteyle özdeş olmadığını vurgulayan orta çağ düşüncesi; (b) kilisenin bağımsız bir toplum olduğunu vurgulayan hristiyan düşüncesi; (c) orta çağ Avrupa'sında görece bağımsız şehirlerin ortaya çıkması ve gelişmesi; (d) sekülerleşme düşüncesinin orta çağ Avrupa'sında gelişimi. Öznel hakların yasal temelde tanımlanması düşüncesinin sivil toplumun ortaya çıkmasındaki önemi üzerinde ortaklaşan Locke ve Montesquieu, yukardaki diğer olguların önem derecesinde farklılaşırlar.

“medeniyet ne kadar gelişirse hükümete olan ihtiyaç o derece azalır, çünkü medeniyet o nispette daha fazla kendi işlerini tanzim ve kendi kendine idare eder” (Ölmez, 1994, s.3–12).

Son olarak, Paine sivil toplumun kendi kendini yönetme yeteneğine olan güveni ne denli artarsa, devlet kurumlarına ve yasalarına olan ihtiyacında o ölçüde azaldığını (Keane, 1993a, s. 65) söyleyerek devlet iktidarının sivil toplum lehine sınırlandırılması gerektiğini savunur.

Üçüncü aşamada sivil toplum ve devlet ayrımındaki devlete karşı düşünce zayıflamıştır (Keane, 1993, s. 52). Bu anlayışı savunan en önemli isim 19. yüzyıl siyaset düşüncesine damgasını vuran ve sivil toplum-devlet ayrımı konusunda en kapsamlı çalışmayı yapan Hegel’dir. O, zaten büyük ölçüde liberal düşünceye bir tepki olarak doğmuş ve liberal düşüncenin kavramlarını sihirli, anlaşılması güç kavramlarla aşkın devletçi bir çizgiye kaydırmaya çalışmıştır (Çaha, 2000c, s.77). Hegel’in yorumunda sivil toplum; Paine’nin değerlendirmesiyle, özgürlüğün doğal bir koşulu olarak değil de, ataerkil hane düzeninin basit dünyası ile evrensel devlet arasında “konumlanmış” bulunan tarihsel olarak üretilmiş ahlaki yaşam alanı biçiminde kavranmıştır (Keane, 1993a, s.67). Hegel, etik hayatın alanını aile, sivil toplum ve devlet gibi üç ayrı alana ayırarak her alanın farklı değerlere sahip olduğunu ileri sürer. Aile yaşamı içinde hâkim olan temel normların karşılıklı sevgi, saygı, fedakârlık, itaat, birliktelik, ortak duygu ve düşünce etrafında oluştuğunu, sivil toplum etiğinin ise; çatışma, rekabet, hırs gibi bireylerin tamamen kendi çıkarlarını vurgulayan normlar etrafında geliştiğini savunur. Sivil toplum, aile bireylerini aile bağlarından kopararak aralarındaki uyumu bozar ve birbirlerinin hasmı haline getirir (Çaha, 1996a, s.185). Kısaca, sivil toplum Hegel’de farklılık, özel çıkar ve çatışma alanı olur. Sivil toplumu aile ile devlet arasında bir alan olarak gören Hegel, “bu alanda bireylerin, toplumsal sınıfların, her türlü toplumsal kurum ve kuruluşların sivil toplumu meydana getirdiğini” ileri sürmektedir. Hegel, önceki düşünürlerin aksine, sivil toplumu kendi başına doğal bir durum olarak görmüyor, sivil toplumun korunmasını devlet düzenlemesine bırakıyordu. Ona göre, sivil toplumun bir kesiminin aşırı gelişmesi, diğer kesimleri engelleyebilir veya baskı altına alabilir (Keane, 1993a, s.68). Modern sivil toplumlarda durumun böyle olduğunu ileri süren Hegel’e göre, sivil toplumlar kendi iç çatışmalarını ve özgürlüğünü çözüme yetisinden yoksun oldukları için devletin denetimine ihtiyaçları vardır, aksi takdirde sivil olarak kalamazlar. Yani Hegel için sivil toplum, içinde yaşayan kişilerin yaşamasını sağlayacak bütün faaliyetleri içeren, yapılı ve organize, bir iktisadi sistemi, bir hukuk sistemi ve bunların düzenli bir şekilde çalışmasını sağlayacak otoriteye sahip bir cemaattir (Mardin, 1997, s.21). Etik yaşamın üçüncü alanı Devlet olup devlet alanında hem aileden hem sivil toplumdaki etikten farklı bir etik ortaya çıkmaktadır. Devlet, Hegel’in diyalektik felsefesinde aile ile sivil toplumdaki etikten sonra bir sentez olarak gelişir. Sorgulanmaz ve kaçınılmaz olarak kabul edilen devlet, tebasına yoğun görevler ve sorumluluklar yükler ve bunu onların menfaati olarak değerlendirir. Devlet, özünde sivil toplumdaki çatışmacı unsurları bir senteze dönüştürmeyi amaçlar. Hegel’de devlet-toplum ilişkisi bir sözleşmeye değil, bireylerin doğal olarak devlet otoritesini kabullenmesi esasına dayanır (Çaha,

1996a, s.186). Sivil toplum, bağrındaki çelişki, çatışma ve uyumsuzluktan dolayı kendini tarihsel süreç içinde belli, istikrarlı bir rasyonalite çizgisinde yürütemez. Tarihsel ruhun rasyonalizasyonu ancak devletle mümkün olduğu için sivil toplum devlete bağlanır ve otonomisini kaybeder. Hegel'e göre devlet, "burjuva toplumunun korunması için gerekli olan ve bu nedenle sivil toplum'a üstün olan bir varlıktır. Devlet, sivil burjuva toplumunun çelişkilerini bu toplumu ortadan kaldırmadan aşacaktır (Ölmez, 1994, s.12). Kısaca, Hegel, devletin, sivil toplumun kendi kendine yeterli olmadığı durumlarda ortaya çıktığını ileri sürerek sivil toplumun kendisi adına yapamadığını devletin yaptığını ileri sürer. Hegel'in düşüncesinde sivil toplum, çıkar çatışmaları esasına dayanan burjuva toplumu ile eş değerdir. Bu çıkar çatışmalarının önlenmesi ise devlet sayesinde mümkün olabilir. Ancak, Hegel, Hobbes'tan farklı olarak devleti, sivil toplumu korumakla görevli kabul eder (Karadağ, 2005, s.68).

Dolayısıyla, Hegel'de sivil toplum, ne özgürlüklerin teminatıdır ne de bir sözleşmeyle gelişir. Tarihsel bir gelişme olarak modern toplumda olgunlaşan sivil toplum, pazar ekonomisi, sosyal sınıflar, ekonomik şirketler, bireyler ve devlete bağımlı olmayan her türlü kurum ve kuruluşu kapsar. Sivil toplum, Hegel'de devlete bağımlı olmayan farklı birey, grup, kurum ve kuruluşların bir mozayikliğini oluşturmaktadır (Bayhan, 2005, s.151).

Hegel'den sonra sivil toplum ile ilgili görüşlerini ileri süren iki önemli düşünür daha vardır. Üçüncü evrede yer alan anlayışı temsil etmemelerine rağmen, farklı bakış açıları sebebiyle Karl Marx ve Gramsci'nin görüşlerine yer vermek, sivil toplumun bugünkü anlamını kazanmasında önemli olduğu düşünülmektedir. Hegel devleti vurgularken Marx ve Gramsci sivil toplumu vurgulamaktadır (Keane, 1993a, s.103). Birçok konuda görüşlerini Hegel'in düşüncelerine bağlı olarak geliştiren Marx sivil toplumu burjuva toplumu ile eş anlamlı kullanır. Ama sivil toplumdaki çıkar çatışmaları için devletin varlığı çözüm olamaz. Çünkü devlet çıkar çatışmalarından bağımsız değildir (Karadağ, 2005, s.68). Karl Marx sivil toplumun 18.yy.'da burjuvazi ile birlikte geliştiğini ileri sürerek sivil toplumun devlete bağlı olmadığını tersine devletin sivil topluma bağlı olduğunu açıklamıştır. Bir diğer deyişle, Marx'ın teorisinde sivil toplum devlete bağımlı olarak düşünülmekten çıkmış, tersine devletin sivil topluma bağımlı olduğu, onun sivil toplum tarafından belirlendiği varsayılmıştır. Bu anlamda sivil toplum devlet üzerindeki burjuva sınıfı denetimini de üreten bir alan olmaktadır. (Çaha, 1996, s.199). Marx'a göre, sivil toplum alt yapı, devletse üst yapıdır. İktisadi ilişkiler alanı olarak sivil toplum siyasi ve hukuki üst yapıyı oluşturan devletin sosyo-ekonomik temelini oluşturmaktadır ve dolayısıyla devletin faaliyeti de hâkim sınıfın çıkarları doğrultusunda gerçekleşmektedir (Erdoğan, 1998a, s.221).

Sivil toplum devlet ayırımını yapan bir diğer düşünür de Gramsci'dir. Gramsci, İtalyan burjuva düzeninin hegemonyasına karşı sivil toplum olarak kodladığı işçi sınıfı-aydınlar-yoksullardan yana olan kiliseler ve köylülüğün ittifakını savunmuş, sivil toplum kavramını işte bu ittifak yanında mücadelenin şiddet içermeyen demokratik karakterini de vurgulamak için kullanmıştır (Özcan, 2005, s.10-11). Ona göre, devlet yani politik toplum yönetme ve zorlama aygıtından oluşurken, sivil toplum kültür ve iktisat işlevin-

den oluşmaktadır. Gramsci'ye göre önceleri devlet daha çok zora başvururken şimdi daha çok iknaya başvurmaktadır (Yılmaz, 1999, s.89). Gramsci Marx'tan farklı olarak sivil toplumun yalnızca ekonomik faaliyetlerde sınırlandırılmayacağını söylemektedir. Gramsci'ye göre devleti siyasi toplumla özdeş kılan anlayış yerini şu denklige bırakmıştır; Devlet = Siyasi toplum + sivil toplum (Akpınar, 1997, s.48). Gramsci Hegel ile Marx'ın ortasında bir yerde durarak sivil toplum ile devleti (siyasal toplumu) barıştırmayı amaç edinen bir yaklaşım sergilemektedir. Gramsci sivil toplum ile siyasal toplumun birbirine karıştırılmasının devleti putlaştıracağını iddia ederek devleti bir zorba gibi görmemek gerektiğini, devletin bir ikna edici yönünün de olduğunu kabul etmektedir. Sivil toplumu sadece ekonomik ilişkiler ağı olarak görmeyen Gramsci, sivil toplumun, devletin ideolojik ve kültürel hegemonya alanında olduğunu ileri sürer. O, sivil toplumun bu alana denk düşerek devletin bir parçası olarak görülmesi gerektiğini ve devletin ikna edici rolü ile de siyasal toplumun zamanla sivil toplum içinde eriyerek devletin de ortadan kalkacağını ve demokratik sosyalizmin gerçekleşeceğini öngörmektedir (Arslan, 2001, s.56-57).

Dördüncü aşama ise üçüncü aşamaya bir tepki mahiyetinde ortaya çıkarak, devlet müdahalesinin sivil toplumu yavaş yavaş boğacağını iddia eder. Bu evreyi en iyi temsil eden de büyük Fransız düşünürü Tocqueville'dir.

Başta Montesquieu ve de Tocqueville olmak üzere 18. ve 19. yüzyılda bazı liberal filozoflar merkezi iktidarın siyasi gücü kötüye kullanma ihtimaline dikkat çekmiş ve buna karşı güvence arayışı içinde olmuşlardır. Bu arayış içinde sivil toplum, modern siyasi yapının tepesinde yoğunlaşan gücün kötüye kullanılması ihtimaline karşı bir savunma olarak görülmeye başlanmıştır (Erdoğan, 1998a, s.224).

Devlet müdahalesini en aza indirmeye çalışan demokrasinin eşitlikçiliğini ön plana çıkartan liberal bir düşünür olarak De Tocqueville, "Amerika'da Demokrasi"⁵ adlı eserinde, aristokrasinin giyotinden geçirildiği Fransa'da halk ile devlet arasında hiçbir aracı kurumun kalmamış olması ve dolayısıyla halkın devletin muazzam gücünü kontrol edemeyerek ezilmesi karşısında, kendi özel şartları ve tarihsel evrimi içerisinde aristokrasinin gelişmediği Amerikan toplumunda, halkın nasıl olup da, kendi sorunlarını çözebildiği ve devlet karşısında ezilmediğini anlamaya çalışmıştır. Amerikan halkının karşılaştığı hemen hemen her sorunu vakıf ve dernekler kurarak, yani sivil toplum kuruluşlarıyla çözdüğünü saptamış ve buradan hareketle, aristokrasinin olmadığı toplumlarda siyasi ve

⁵ Tocqueville'in bu eseri, 1830'larda Amerika'ya yaptığı gezinin izlenimlerinden oluşmaktadır. 1830 devriminin ardından Fransa'nın gittikçe demokratikleştiğini gören Tocqueville politik bir model olarak Birleşik Devletler ile ilgilenmeye başlamıştır. Klasik çalışması olan "Amerika'da Demokrasi"⁵ nin ilk cildi 1835 yılında, seyahatinin hemen ardından yayımlanmıştır. Amerikan toplumu ve hükümetinin oldukça pozitif ve iyimser bir raporu olan bu kitap tüm Avrupa'da olumlu karşılanmıştır. 1840'da yayımlanan, despotizmin ve yönetimin merkezileştirilmesinin tehlikelerine karşı uyarı veren Amerika'da Demokrasi'nin ikinci cildi birincisine nazaran hayli karamsar bulunmuş ve doğrudan Tocqueville'in Fransa'ya yönelik düşüncelerine ve eleştirilerine yer vermiştir. De Tocqueville bu eserinde, hem aristokrasisi olmayan hem de halkı devlet tarafından ezilmeyen bir başka toplumu inceliyor ve bunun yeryüzündeki tek örneği olan Amerikan toplumuna işaret ederek, Fransa'ya ara kurumları ezmek politikasından vaz geçmesi çağrısını yapıyor. Bilgi için bkz: Tocqueville, Alexis De. (1994). *Amerika'da Demokrasi*. (Çev: İ. Sezal ve F. Dilber). Ankara: Yetkin Yayınları.

hukuksal statüsü birbirine eşit olan halk yığınlarının kendi sorunlarını ancak bu kurumlar vasıtasıyla çözebileceğini ve devlete bağımlılıktan kurtulacağını ileri sürmüştür.

De Tocqueville, özgürlüğü eşitlikle nasıl bağdaştırmak gerektiği ya da eşitlikçi bir ortamda özgürlüğün nasıl sağlanacağı sorusunu temel soru olarak belirlemiş ve özgürlüğün ancak iki yoldan kurtarılabilceğini söylemiştir. Ona göre, bu yollardan birincisi, bir âdemi merkezîyet sistemi, diğeri de çeşitli alanlarda özellikle de siyasi, ekonomik ve bilimsel alanda birtakım dernek ve birliklerin kurulmasıdır. Tocqueville, küçük bölgelere yönetsel özerklik tanımak ve böylelikle de yönetimin tek merkezde toplanmasını önlemek suretiyle siyasi özgürlüğün gerçekleştirileceğini ve bu arada vatandaşların kişisellikten kurtularak kamu işleriyle ilgilenmelerinin sağlanacağını dernekler yoluyla da çeşitli çıkarların savunulmasının olanaklı olacağını öne sürmüş, sivil toplumu ilk defa ayrı bir örgütlenme alanı olarak tanımlamıştır. Bunun yanı sıra, sivil toplum kuruluşlarını (özellikle politik nitelikli olanlarını) demokrasinin gereksinim duyduğu güven, uzlaşma, tolerans, yurttaşlar arasında eşitliği sağlama gibi değerlerin üretildiği “büyük ve özgür okullar” olarak nitelendirmektedir.

De Tocqueville, 17.yy.’ın başlarında Amerika sahillerine gelen göçmenlerin, Avrupa’daki eski toplumlarında edindikleri ilkeleri bir tarafa bırakıp, demokrasi ilkesine ihtimamla sahip çıktıklarını ve Yeni Dünya’ya taşıyarak yerleştirdiklerini söyler. (Tocqueville, 1994, s.28). Birleşik Amerika’nın bugün sahip olduğu topraklara farklı zamanlarda yerleşmeye gelen göçmenlerin, birçok bakımdan birbirlerinden ayrılan insanlar olduğunu ve gayeleri farklı olan bu insanların kendilerini farklı ilkelerle yönettiklerini hatırlatan Tocqueville (Tocqueville, 1994, s.32), ilk İngiliz kolonisinin Virginia’da oluştuğunu ve buraya gönderilen insanların ailesiz, beş parasız maceraperest ve karaktersiz altın avcıları olduğunu ve güneyin karakterini, kanunlarını ve âdeta bütün geleceğini belirlemedeki en önemli faktörün kölelik olduğunu söyler. Diğer kolonilerin ise tam tersine büyük bir beyin gücüne sahip, iyi eğitim görmüş ve birçoğunun Avrupa’da üstün meziyetleriyle ve başarılarıyla tanınmış insanlardan oluştuğunu belirtir (Tocqueville, 1994, s.35). Bu insanların politik ilkeleri istedikleri gibi değiştirip, biçimlendirdiklerini; içinde doğdukları toplumun engellerini yıktıklarını, dünyayı yıllarca yönetmiş ilkeleri çiğnediklerini, önlerinde sonu olmayan bir yol, ufku sonsuz bir alan açtıklarına işaret eder. Dolayısıyla, ilk kolonilerde gelen insanlarda pasif fakat gönüllü bir boyun eğme söz konusu iken diğerlerinde, deneyime meydan okuyan özgürlük ve tüm otoritelere karşı sorgulayıcı bir tavrın ağır basmakta olduğuna dikkat çeker. Ona göre bu iki eğilim birbirinden farklı olmakla birlikte çatışmamakta hatta birbirini destekleyerek gelişmekteydi (Tocqueville, 1994, s.41).

Onun gözlemlerinden birisi Amerikan halkının çok kolay örgütlenme kabiliyeti ve kültürü olmuştur. Amerika’da her yaştan, her siyasi ve toplumsal eğilim ve statüden insan herhangi bir işin yapılması için kolaylıkla bir araya gelmekte, belli dernek veya birlikler altında örgütlenmektedir (Aktay, 2005, s.178). De Tocqueville, Birleşik Devletlerde, vatandaşlara çocukluklarından itibaren hayatın güçlüklerine karşı kendi çabalarıyla bir savaş vermelerinin öğretildiği, toplum otoritesine kuşkuyla bakıldığı ve tek başına bunların üstesinden gelinmediğinde de yardım istendiğini söyler (Tocqueville, 1994, s.83).

Birleşik Devletlerde toplumun güvenliğini korumak, ticareti, endüstriyi, ahlaki ve dini değerleri geliştirmek için derneklerin kurulduğunu ifade eder (Tocqueville, 1994, s.84).

Ona göre, örgüt, bireylerin somut bir düşünceyi yüceltmek ve yaymak için bir araya gelmesiyle oluşur. Bu düşüncelere ortak olma hakkı izinsiz basın özgürlüğüyle benzeşir ama bu şekilde kurulan örgüt basından güçlüdür. Örgütlenme hakkının icraatında ikinci aşama ise toplanma gücüdür. Politik örgütlerin icraatlarında son aşama ise benzer düşüncelere sahip üyelerin seçim kurumlarında bir araya gelerek onları merkezi mecliste temsil edecek delegeleri seçmektir (Tocqueville, 1994, s.84).

Avrupalıların örgütlere hızla kurulacak ve soruna anında müdahale edecek bir silah olarak baktıklarını söyleyen De Tocqueville, örgütlerin tartışma ortamı yaratmak için kurulduklarını ama tartışılan düşüncelerin hayata geçirilemediğine dikkat çeker. Oysa Amerika'da örgütlenme hakkının böyle yorumlanmadığını, azınlığı oluşturan yurttaşların öncelikle sayısal azınlıklarını ortaya koyarak çoğunluğun moral gücünü zayıflattıklarını, sonra da çoğunluğu etkileyecek tartışma ortamını körükleyerek işe başladıklarını, çünkü çoğunluğu her zaman kendi taraflarına çekerek egemen gücü onların adına değiştirebileceklerine inandıklarını belirtir (Tocqueville, 1994, s.87).

Örgütlenme hakkının bireysel özgürlükler kadar önemli olduğunu söyleyen De Tocqueville, kişinin kendi adına hareket etme hakkıyla birlikte en doğal hakkın da çalışmalarını başkalarıyla paylaşmak ve onlarla ortaklaşa davranmak olduğuna dikkat çeker. Amerikalıların, örgütlerinde sivil yönetimden aldıkları bir yönetim biçimini uygulamakta olduklarını söyleyerek toplumda olduğu gibi burada da bireyin bağımsızlığının benimsendiğini, üyelerin hep birlikte ortak hedefe ulaşmak için çalıştıklarını ama ortak bir çizgi benimsemek zorunda olmadıklarına işaret eder (Tocqueville, 1994, s.88).

Avrupa'nın farklı yerlerindeki teşebbüslerin mahiyetine karşılaştırmalı olarak dikkat çeken Tocqueville, örneğin Fransa'da herhangi bir girişime bizzat devletin ön ayak olduğunu, İngiltere'de büyük bir soylu kesimin bulunduğunu kaydettikten sonra Amerika'da ise, tamamen kendi kendini örgütlemiş sivil toplulukların, birliklerin ve derneklerin bulunduğunu tespit eder (Aktay, 2005, s.178).

Ona göre devlet ne kadar merkezileşmişse otoritesi o kadar artar. Otoritesi ne kadar artarsa devletin özgürlükler açısından oluşturduğu tehlike de o derece büyür. Devlet merkezileştikçe faaliyet ve denetim alanı genişler. Bu durum siyasal, hukuksal ve ekonomik rantların doğmasına neden olur. Güçlü bir sivil toplum tarafından denetlenmeyen bir devlet, hele bir de popülist politikalar uygularsa üretimden bağımsız asalak sınıflar oluşarak yönetim kademelerini ele geçirirler. Bir demokrasi açısından bundan daha büyük bir tehlike düşünülemez. Çünkü, asalak sınıflar popülist politikaların devamına, bu politikalar üretimin ve dolayısıyla ekonomik krize, ekonomik kriz de siyasal krize yol açar.

Her şeyden üstün toplumsal bir gücün bulunmasının gerekli olduğunu ama yine de bu gücü denetleyen, hızını kesen bir yetki yoksa o zaman özgürlüğünden tehlikeye girmiş olduğunu söyleyen De Tocqueville sınırsız gücün her durumda tehlikeli ve kötü bir unsur olduğunu ifade eder (Tocqueville, 1994, s.99).

Tocqueville devletin, sivil toplumun özgürlüklerini sınırladığını belirterek, bunun doğru olmadığına ve devletin sınırlandırılması gerektiğine işaret etmiştir. Devletin ancak sivil toplum sayesinde sınırlandırılabileceğini söyleyerek, sivil toplumun kurumsal yapısının da dernekler ve örgütlerce oluşturulduğunu savunmuştur (Tocqueville, 1994, s.50–60). Onun bu görüşü geçerliliğini günümüzde bile korumaktadır. Ayıca derneklere üyeliğin zorunlu değil gönüllülük esasına göre olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre, sivil toplum örgütleri tampon işlevi görerek, bireyi devlete karşı korur, özgürlüğün ve özerkliğin garantisi olur (Tocqueville, 1994, s.25).

Krishan Kumar’a atıfla Erdoğan (1998a, s.14), Tocqueville’in analizinin üçlü bir tasnif içerdiğini belirtmektedir. Bu çerçevede, toplumun üç alanı vardır. İlk olarak resmi siyasi temsil sistemi, parlamenter meclisleri, bürokrasisi, polis ve ordusuyla devlettir. İkinci olarak, esas itibariyle özel çıkarların ve iktisadi etkinliğin alanı olan sivil toplumdur. Üçüncüsü ise uygar toplumlarda özerk yerel yönetim, jüriler, partiler ve kamuoyu gibi siyasi oluşumlar ile sivil topluluklardan oluşan siyasi toplumdur. Özellikle demokratik toplumdaki siyasi toplum vasıtasıyla merkezi devletin potansiyel aşırılıkları denetim altına alınmaktadır. Özetle, Tocqueville, devlet ile sivil hayat arasında bir ayırım yaparak, devletin meclisleri, hükümet bakanlıkları, mahkemeleri, polisi ve silahlı kuvvetleri içine aldığına, buna karşılık sivil hayatın vatandaşların ailenin dışında kalan kamusal hayatına işaret ettiğini söylemektedir (Erdoğan, 1999b, s.222).

Sivil toplumu hem devlet ve siyasi aktörlerden oluşan siyasal toplumdaki, hem de serbest pazara dayalı ekonomik toplumdaki ayrıştırarak düşünmek, bu anlamda da sivil topluma toplumsal sorunlara ve taleplere demokratik ve uzun dönemli çözüm bulmak için siyasal toplumu etkileme işlevini vermek düşüncesi üçüncü dalga sivil toplum tartışmasının temelini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, Giddens sivil topluma önem vererek, üçüncü yol politikalarının temel öğelerinden birinin aktif bir sivil toplumun oluşturulması olduğunu ileri sürer. Ona göre, devlet ve sivil toplum her biri diğerine yardımcı olacak şekilde, fakat aynı zamanda diğeri üzerinde kontrol işlevi de görerek bir ortaklık ilişkisi içerisinde olmalıdır (Giddens 2000a, s. 93).

Giddens’a göre, devlet ve sivil toplum arasında süreklilik arz etmeyen sınırlar mevcuttur. Bu bağlamda, devlet kimi zaman sivil toplumla yakın temas kurarken kimi zaman da bu ilişkiye mesafe koymalıdır. Devlet doğrudan bir etkileşime girmekten kaçındığı yerde ise yerel grupların üstlendikleri aktiviteleri desteklemek için kaynak sağlamalıdır (Giddens, 2000a, s. 93).

Giddens’ın İlerici Manifesto kitabında belirttiği gibi sosyal demokrasi, devleti demokratik ve farklı toplumsal kesimlerle diyalog içinde olan bir yönetim aygıtına dönüştürmeyi amaçlar (Giddens, 2004b, s. 23). Ona göre, sosyal demokrasinin seçim propagandasında kullandığı “sorumluluk almadan hak sahibi olunmaz” söyleminin taşıyıcı aktörü sivil toplumdur (Giddens, 2004b, s.28).

Üçüncü dalga sivil toplum tartışması, sonuçta, sivil toplumu “toplumsal sorunlara etkili ve uzun-dönemli çözüm bulma sürecine aktif olarak katılan ve bu temelde de siyasi

aktörleri bu çözümleri yaşama geçirecek politikalar üretmeye yönlendirmek için çalışan farklı gönüllü örgütlerin devlet denetimi dışında kurduğu ortak alan⁶ olarak tanımlamaktadır.

Sonuç

Tarihsel gelişim süreci göz önüne alındığında 18. yüzyılın ortalarına kadar devlet ile sivil toplum arasında bir ayrımın olmadığı ve sivil toplum ile devletin özdeş görüldüğü tespit edilmektedir. Sonraki dönemlerde, sivil toplum kavramı dört evrede ele alınmış olup her bir evrede bu kavrama yüklenen anlamlar devlete referansla farklı şekillerde tasnif edilmiştir.

İlk evrede sivil toplum, bir devletin üyesi olmakla özdeşleşen anlamından kurtulmuş ve sivil toplum kavramı Hobbes ve Rousseau gibi sosyal sözleşmeciler tarafından doğa halinden çıkıp siyasi otorite etrafında bir araya gelmek biçiminde tasvir edilmiştir. Dolayısıyla bu evrede, sivil toplum toplumsal yaşamın her alanını kapsamaktadır.

İkinci aşama sivil toplum içindeki bağımsız toplulukların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşrutiyet kazanmasına tekabül eder. Bu evreyi temsilen Locke'da sivil toplum, bireylerin doğa durumundaki temel haklarını maksimum düzeyde koruyabilmek için sözleşme gerçekleştirdikleri bir alandır. Kısaca, doğa durumunun karşıtı olan sivil toplum geçici ve olumsuz bir alan değil, bireysel hakların bizzat yaşandığı ve korunduğu ve uygarlığın merkezini oluşturan bir alan olarak kabul edilmektedir.

Üçüncü aşamada sivil toplumun içerdiği özgürlüğün toplumsal çatışmaların kaynağı, devlet müdahalesinin bu çatışmaları önleyici faktör sayıldığı bir anlayışı yansıtır. Hegel sivil toplum ile siyasal toplum arasında bir ayrım yapmış, devlet ve toplum arasındaki çizgileri belirtmiştir. Devletin düzenlediği alanları ve toplumsal ilişkileri siyasal toplum kavramıyla ifade etmiş, geriye kalan özerk alanları ise sivil toplum olarak isimlendirmiştir. Hegel sivil toplumu, bütün bireysel menfaatlerin birbirleriyle çarpıştığı bir savaş alanı olarak tanımlamış, devleti de bu alandaki çıkar çatışmalarını önlemek suretiyle sivil toplumu korumakla görevli kabul etmiştir.

Son aşama ise devlet müdahalesinin sivil toplumu yavaş yavaş boğacağından korkulmaya başladığı noktayı ifade etmektedir. Bu evrede, Tocqueville'nin çözümlemelerinde, sivil toplum, üyelik ve eylemlerin gönüllülük esasına dayandığı, aile ve devlet arasındaki tüm ilişkileri ve ağları (sivil toplum kuruluşlar, dini grup ve kurumlar, mesleki örgütlenmeler, kendine yardım amaçlı gruplar, sosyal hareketler, bağımsız medya...) içermektedir. Bu yaklaşımda üç ana sektöre dayalı toplum modeli temel alınmakta ve devlet, piyasa ve kâr-amacı gütmeyen grupların birbirlerinden bağımsız ancak birbirleri ile karşılıklı olarak bağlantılı olduğu savunulmaktadır.

Sivil toplumun ortaya çıkışı ve tarihsel süreç içerisinde geçirdiği aşamalar göz önüne alındığında, Türkiye'de Batıdaki anlamıyla özdeş bir sivil toplumun var olup olmadığı

⁶ Bu tanıma yakın bir tanım için bkz. C. Taylor. (1990), *Modes of Civil Society, Public Culture*, 3 (1), 102–119.

tartışma konusudur. Ancak, kendi tarihsel sürecimiz içerisinde kendi kültürümüzle özdeş bir sivil toplumun hiç çıkmadığını söylemek yanlış olacaktır. Keza, bu konuda yapılan araştırmalar, gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında kendi kültürümüzle özdeş bir sivil toplumun varlığını ortaya koymaktadır. 1980’li yıllardan itibaren de, dünyadaki gelişimlere paralel olarak Türkiye’de de sivil toplumun geliştiği görülmektedir. Bu süreçte, sivil toplum kuruluşlarının toplum içinde yaygınlaştığına ve öneminin anlaşıldığına şahit olunmaktadır.

Sonuç olarak, dünya devletlerinin çoğunun demokrasiyi bir yönetim şekli, bir yaşam tarzı olarak seçmeleri ve demokrasiyi işler hale getirmek istemeleri ve bu bağlamda ülkelerindeki sivil toplumu güçlendirmek isteği aşikârdır. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de demokrasinin yerleşme ve gelişmesinde güçlü bir sivil toplumun varlığına ihtiyaç duyulmakta olup sivil toplumun gelişimine yönelik önlemler alınmaktadır.

Kaynakça

- Akal, C.B. (1995). *Sivil toplum tanrısı*. İstanbul: Engin Yayıncılık.
- Akpınar, A. (1997). *Sivil toplum: düşünsel temelleri ve Türkiye perspektifi*. Doktora Tezi, A.Ü.S.B.E., Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara.
- Aktay, Y. (2005). *Sivil toplum ve sıkıntıları. sivil toplum: farklı bakışlar*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Arslan, O. (2001). *Sivil toplum ve Türkiye gerçeği*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık
- Azıklı, S. (1999) Devlet-sivil toplum ve Türkiye. *Yeni Türkiye*, 3 (18).
- Bayhan, V. (2002). Türkiye’de sivil toplum örgütleri, demokrasi ve patronaj. *Sivil İnsiyatif*: 7, İstanbul: Kaknüs Yayınları 231.
- Charles, T. (1990). Modes of civil society. *Public Culture*, 3 (1).
- Çaha, Ö. (1996a). *Sivil kadın: Türkiye’de sivil toplum ve kadın*. İstanbul: Vadi Yayınevi.
- Çaha, Ö. (1997b). 1980 sonrası Türkiye’de sivil toplum arayışları. *Yeni Türkiye: Sivil Toplum Özel Sayısı*, 18.
- Çaha, Ö. (2000c). Yeni yüzyılda tarih kaldığı yerden devam edecek
(www.fatih.edu.tr/~omercaha/Makaleler/.../Tarih%20Yeniyuzyil.doc)
- Erdoğan, M. (1998a). Sivil toplum: bir kavramın anatomisi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 10.
- Erdoğan, M. (1999b). *Liberal toplum liberal siyaset*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Giddens, A. (2000a). *Üçüncü yol ve sosyal demokrasinin yeniden dirilişi*. (M. Özay Çev.). Birey Yayıncılık. İstanbul
- Giddens, A. (2004b). *The progressive manifesto, polity*, London.
- Hobbes, T. (2005). *Leviathan*. (S. Lim. Çev.).Yapı Kredi Yayınları/ Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi.
- Karadağ, A. (2005). Demokratikleşme ve sivil toplum: liberal düşünce topluluğu örneği. 231, (ss.67), *Sivil İnsiyatif*: 7, İstanbul : Kaknüs Yayınları.

- Kurtuluş, C, Küçükural, Ö, Uğraş, U, Akşit, B. (2005) Türkiye ve Orta Doğu'da sivil toplum tartışmaları. İstanbul: Kaknüs Yayınları: 231, Sivil İnsiyatif: 7.
- Keane, J. (1993a). *Sivil toplum ve devlet*, (Çev: E. Akın), İstanbul.
- Keane, J. (1988b). *Sivil toplum ve devlet*. Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ölmez, Z. (1994). *Sivil toplum kavramı ve Türkiye'de sivil toplum tartışmaları*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, S.B.E., Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Özcan, A. (2005). *Türkiye'de sivil toplumun batılı anlamda hiçbir karşılığı yoktur. Sivil toplumu konuşmak*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Rousseau, J.J. (1999). *Toplum sözleşmesi*. (A. Erenuluğ, Çev.). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Sarıbay, A. Y. (1998a). *Siyaset, demokrasi ve kimlik*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Sarıbay, A. Y. (1991b). Yurttaşlık ve katılımcı demokrasi. *Birikim Dergisi*
- Şerif, M. (1997). *Makaleler I: Türkiye'de toplum ve siyaset*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Tocqueville, A.De. (1994) *Amerika'da demokrasi*, (İ. Sezal ve F. Dilber, Çev), Ankara: Yetkin Yayınları.
- Tosun, E.G. (2001). *Demokratikleşme perspektifinden: devlet- sivil toplum ilişkisi*. Ankara: Alfa Yayınları.
- Tunç, H. ve Aktaş, H. (1998). Batı'da ve Türkiye'de sivil toplum. (ss: 72-85). *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 9.
- Yılmaz, A. (1999). Sivil toplum, demokrasi ve Türkiye. *Yeni Türkiye Dergisi*, 23-24.

